

Міністерство освіти та науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА
на тему:

**ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У
ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВАХ
(ДОСВІД КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ)**

зі спеціальності 052 “Політологія”
освітнього рівня “бакалавр”

студентки
IV курсу ОР “бакалавр”
денної форми навчання
Анни ГЛАДУНЕЦЬ

Науковий керівник:
Микола КАРАЩУК
кандидат політичних наук, доцент

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри _____

Київ-2021

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ	5
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ	18
РОЗДІЛ 3. СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ	32
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Загальновідомо, що партійна система – необхідна складова демократії, оскільки партії виступають у ролі посередників між громадянським суспільством і державою та є одним із найважливіших інститутів сучасного суспільства, без якого, власне, і неможливо уявити існування представницької демократії, української в тому числі. Тож, вивчення партійних систем, особливостей їх становлення, функціонування, ґрунтовне дослідження їх проблем є надзвичайно важливим для розуміння загальних тенденцій розвитку сучасного політичного процесу.

При тому, варто зауважити, що дослідження становлення партійних систем країн Центрально-Східної Європи допоможуть провести паралелі та охарактеризувати специфіку функціонування партійної системи України. Відповідного до цього, використання багатьох різноманітних тлумачень, визначень партійної системи, різних варіантів її класифікації, функціонування, допоможе не тільки виокремити дану проблематику у контексті певних спеціалізованих її аспектів, а й краще та ґрунтовніше дослідити кожен із них, врахувавши, звичайно, сучасні тенденції розвитку політичного процесу та виділивши найважливіші ключові моменти.

Тому, варто підкреслити, що врахувавши всі вищезазначені моменти при дослідженні партійної системи як такої, ми зможемо, таким чином, виокремити більш ефективні можливості функціонування партійної системи України.

Ґрунтовне вивчення партійних систем характерно для праць таких вчених, як М. Дюверже, Дж. Сарторі, Дж. Блондель та ін. Здебільшого саме їх класичні праці стали в подальшому фундаментом для всіх наступних досліджень з вивчення партійної системи та політичних партій. У роботах вищезазначених

науковців була закладена та система політичних критеріїв, за якою в сучасній політичній науці класифікують політичні партії та партійні системи.

А узагальнити величезний досвід західної політичної науки, із внесенням до неї власних аспектів, намагалися також і Ю. Шведа, М. Примуш, М. Обушний, Ю. Древаль, Н. Шестак, Л. Ануфрієв, Д. Рак тощо.

Об'єктом дослідження є партійна система як складова політичної системи.

Предметом дослідження є особливості становлення партійних систем у перехідних суспільствах на прикладі країн Центрально-Східної Європи та України.

Метою роботи є розкриття сутності становлення партійних систем, зокрема в країнах Центрально-Східної Європи та України.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення наступних завдань:

- узагальнити теоретичні засади дослідження партійних систем;
- виокремити та дослідити особливості становлення партійних систем країн Центрально-Східної Європи;
- проаналізувати специфіку функціонування партійної системи в Україні.

Було використано системний та структурно-функціональний методи, що допомогли дослідити особливості становлення партійних систем. Також історичний метод, за допомогою якого було сформовано основні періоди становлення партійної системи України.

Структуру кваліфікаційної роботи складають вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 54 сторінки, список використаних джерел нараховує 50 найменувань.

РОЗДІЛ 1

Теоретичні засади дослідження партійних систем

У сучасному світі партійна система – необхідна складова політичної системи держави. Однак, формування теорії партійних систем почалось досить-таки недавно, лише в другій половині ХХ ст. Хоча звертався до цього ще в середині ХVІІ ст. Томас Гоббс, для якого держава – живий організм, а сукупність партій, тобто партійна система – м'язова система.

Дана тема викликає інтерес у численних дослідників, як наслідок – різноманітні засоби до визначення терміну партійна система. Це пов'язано з тим, що з'ясування суті цього питання щільно переплітається з проблемою державного та політичного устрою. І саме це ускладнює з'ясування суті зазначеного терміну.

Неузгодженість щодо значення цього терміну є очевидною перешкодою для порівняльних досліджень. Досить часто питання просто відкладають на “полицю”. Взагалі, даний термін вживається у двох значеннях: широкому та вузькому. У першому випадку “партійна система” прирівнюється з політичною системою, але тут варто відмітити, що політичні партії не єдині творці на політичній арені, а сама партійна система – лише її частина. Або взагалі це поняття включає в себе тільки зв'язки між самими політичними партіями.

Щоб краще з'ясувати даний термін, варто перейти до визначень відомих дослідників. Як зазначає Е. Вятр: “партійна система – це сукупність відносин між легально діючими політичними партіями” [7]. Безпосередньо, це проявляється в суперництві або в боротьбі за владу.

О. Науменко, з'ясовуючи сутність даного терміну, наголошує використовувати як інституційний, так і функціональний підходи та порівнювати різноманітні судження. Дослідник наголошує на деяких особливостях партійної системи: “...існування політичних партій (в окремих випадках – однієї), взаємин

між політичними партіями та іншими інститутами політичної системи суспільства: встановлення контактів із установами держави, суспільними об'єднаннями та електоратом” [22].

Відповідно до цього, О. Науменко зазначає: “партійна система – це організований за участю партій спосіб реалізації політичної влади, і є важливим структурним елементом політичної системи суспільства” [22].

А от Е. Каак трактує даний термін: “...як сукупність політичних сил, що представлені у парламенті чи принаймні домагаються представництва в ньому згідно з їх кількістю, градацією їх розмірів, структурою та політичними взаєминами” [14]. Варто зазначити у цьому визначенні наступні аспекти:

- складовими частинами партійної системи визнаються політичні сили;
- “на умови визнання тієї чи іншої політичної сили ланкою партійної системи (наявність у ній своїх депутатів у парламенті чи хоча б їхнє висування на виборах);
- параметри, за допомогою яких один вид партійної системи відокремлюється від іншого (кількість партій, їх структура тощо)” [14].

М. Дюверже трактує дане поняття так: “це форми та умови співіснування партій у певній державі” [11]. Дослідник підкреслює динамічність цієї системи та компоненти, що чинять свій вплив: “кількість партій, їх розміри, домінуючі системи творення коаліцій, географічне розміщення осередків політичних партій” [11].

А от Дж. Сарторі, зазначає: “...система взаємної діяльності, яка є результатом конкуренції між партіями, діяльність однієї партії залежить від діяльності інших партій, повинна прогнозувати її діяльність...” [49].

Я.-Е. Лейн та С. Ерсон стверджують, що дане поняття описує не просто суму діючих в політичному просторі тієї чи іншої країни партій, але і всю сукупність їх взаємозв'язків, а також характерних і стійких атрибутів взаємодії між ними. Тож, у даному випадку партійна система – сукупність політичних партій, які діють у державі на основі відповідної організаційної моделі, котру характеризують властивості партійної системи [12].

Досить цікавими будуть зауваження Ю. Древаля. Він зазначає, що в широкому розумінні слід розглядати й відносно нову політологічну категорію, так звану партійну систему сприйняття. Тобто, головний акцент припадає на те, як сприймає сам електорат дане питання. І тому політичні вибори є головним інструментом визначення такої партійної системи [10].

Д. Рак стверджує, що “партійна система – не просто сума партій людей, інституцій та форм активності, а насамперед сукупність взаємин між політичними партіями в межах конкретного політичного режиму, що надає демократичним політичним партіям унікального значення” [12].

Отож, у першому випадку можемо простежити певну належність деяких партій до виконання самої влади, у першу чергу, до функціонування парламентської більшості та до формування уряду й контролю за його роботою.

У ширшому розумінні, дане поняття, що визначається як сукупність політичних партій, що характеризується певною внутрішньою структурою, логікою розвитку та місцем у політичній системі суспільства. У такому розумінні партійна система розглядається як політичний інститут, що визначає політичну організацію суспільства та окреслюється, у першу чергу, стосунками між партіями та державою, а також – взаємовідносинами партій з іншими складовими такої системи.

Загалом, дане поняття можна визначати:

- як система взаємозв'язків між партіями (та дане визначення не підходить для однопартійних систем);
- як зв'язки між партіями, державними інститутами, організаціями.

Варто відзначити, що свій вплив на утворення партійної системи має й соціальна структура суспільства, законодавство, виборча система, соціокультурні традиції тощо.

Якщо широко поширена система цінностей, насамперед домінуватимуть злагожені відносини в партійній системі. Закон може впливати на допуск до політичної діяльності та виборів одних політичних партій та забороняти діяльність інших, як то тих, що наслідують насильницькі дії.

Постає ще одна проблема щодо цього – скільки політичних партій складають основу даної системи. І тут спостерігається розбіг думок серед багатьох дослідників.

Варто зазначити, якщо визначати даний термін як системи зв'язків між існуючими політичними партіями, то це, у свою чергу, спричиняє відокремлення своєї підсистеми, партії, що забезпечують існуючий устрій. Вони постійно утворюють коаліції проти тих партій, що хочуть перетворити вже існуючий устрій (як приклад, коаліція правих партій проти Французької комуністичної партії в IV Республіці).

Також є два шляхи визначення партійної системи – це статистичний та динамічний. Статичний підхід обмежує трактування даного терміну лише переліком політичних партій, що існують на політичній арені певної країни, але цих партій, якщо ми маємо на увазі, звичайно, демократичні систем, повинно бути принаймні дві.

Однак надійнішим є саме динамічний підхід, згідно з яким партійна система – це не тільки самі політичні партії, але й взаємовідносини і зв'язки між

ними – від виборчої конкуренції до стратегій, спрямованих на прийняття на себе відповідальності за управління даною державою.

Варто зазначити, що в партійних системах, крім статичного елемента (суми партій, що наявна в тій чи іншій країні), існує також і динамічний елемент, суть якого полягає у системі взаємних зв'язків між політичними партіями, що намагаються співпрацювати та конкурувати на основі стабілізованих моделей поведінки [14].

Статичний підхід до партійних систем найкраще зображений у класичному поділі М. Дюверже на однопартійні, двопартійні та багатопартійні системи [11]. Це загальна типологія, що заснована виключно на кількісних критеріях.

Партійна система може бути класифікована за кількістю відповідних політичних партій, відповідно до цього виділяються наступні типи партійних систем:

- однопартійна система;
- однопартійна домінуюча система;
- двопартійна система;
- багатопартійна система.

Однопартійна система переважає в державі, де лише одна партія формує уряд, що базується на конституції даної держави. Інші партії можуть бути оголошені поза законом або дозволені з обмеженою участю.

Прихильники однопартійної системи вважають, що наявність окремих партій суперечить національній єдності. Відповідно до цього, вони стверджують. Що єдина партія є, так би мовити, авангардом народу: вона має законне право керувати.

В окремих однопартійних державах опозиційні партії оголошені поза законом, та все-таки деяким підлеглим союзним партіям дозволено існувати для створення постійного народного фронту, подібного коаліції.

Майже всі однопартійні держави могли управлятися або партіями, що слідували ідеології марксизму-ленінізму, або партіями націоналістичної чи фашистської ідеології. У перший приклад можна навести Радянський Союз, тоді як у другий – Італію при Муссоліні.

Також однопартійна держава може розглядатися як керуюча сторонами, що прийшли до влади після здобуття незалежності від колоніального панування. Ця партія відігравала домінуючу роль у процесі деколонізації.

Варто відмітити, що саме Ліберія була першою однопартійною державою у світі (діяла Партія справжніх вігів), та в Ліберії на той час опозиційні партії ніколи не були оголошені поза законом, незважаючи на те, що партія вігів повністю домінувала в політиці держави протягом 1878-1980 рр.

На сьогодні, така система характерна КНР (Комуністична партія Китаю, з 1949 р.), Північній Кореї (Робоча партія Кореї, з 1948 р.), Кубі (Комуністична партія Куби, з 1959 р.), Лаосу (Лаоська народна революційна партія, з 1975 р.), В'єтнаму (Комуністична партія В'єтнаму, з 1954 р.) тощо.

Єдина домінуюча партія – система, у котрій існує категорія партій., політичних організацій, що послідовно перемогли на виборах та майбутню поразку яких неможливо передбачити або взагалі малоімовірно передбачити.

Існує декілька партій, які в той чи іншій час вважалися домінуючими, наприклад, Африканський національний конгрес в Південній Африці, Партія народної дії в Сінгапурі, Ліберально-демократична партія в Японії існувала до 2009 р. тощо.

Проте, таке домінування не завжди було проблемою, як в разі Індії з Індійським національним конгресом (єдина домінуюча партія після здобуття незалежності розглядалася деякими як джерело підтримки, стабільності та консолідації Індії. Варто відмітити, що на відміну від однопартійної системи, домінуюча партійна система може бути доступна в демократичній системі.

Інші партії у такій системі не мають шансів на перемогу, тоді як домінуюча партія дійсно отримує голоси переважної більшості виборців. У рамках авторитарної системи домінуючих партій, яку також називають “електоралізмом” або “м'яким авторитаризмом”, опозиційним партіям дозволено діяти, та насправді вони дуже слабкі, неефективні, щоб скласти конкуренцію домінуючій партії.

Прихильники такої системи зазначають, що їхня партія просто добре виконує свою роботу в уряді, а опозиція завжди висуває нереалістичні вимоги.

Тепер розглянемо двопартійну систему: дві основні політичні партії домінують у політиці держави. Із цих двох політичних партій одна отримує більшість у законодавчому органі та називається партією більшості, тоді як інша партія – партією меншості.

На думку М. Дюверже: “двопартійна система – найбільш природна форма політичної конкуренції, оскільки кожного разу, коли громадська думка опиняється перед особливо великими фундаментальними проблемами, вона виявляє схильність кристалізуватися навколо двох протилежних полюсів” [11].

Батьківщиною даної партійної системи вважається Великобританія (зміна партій консерваторів (торі) та лібералів (віги)). Двопартійну систему можна побачити в США, Ямайці, Мальті, ВБ. Також, як приклад, Бразилія під час своєї військової диктатури (1964-1985 рр.) мала двопартійну систему.

Дану систему можна ідентифікувати наступним чином:

- можуть існувати кілька другорядних партій, та лише дві великі партії мають достатню виборчу та законодавчу силу;
- із двох основних партій: партія, яка має більшість, керує державою, тоді як інша грає роль опозиційної партії;
- опозиційна партія, коли отримує більшість на виборах – править, а попередньо правляча – залишається в опозиції (влада переходить лише між цими двома сторонами).

Серед переваг двопартійної системи можна відзначити такі:

- пом'якшення ідеологічних протиріч;
- вибір лише серед двох партій, а не серед безліч партій, що часто навіть не мають очевидних розбіжностей;
- стабільність: одна партія знаходиться при владі, інша – в опозиції.

Варто відзначити, що партійні сторони обмежують вибір виборців, оскільки домінують лише дві партії. Також, кожна партія завжди шукає переваги над іншою, досить часто на членів партії здійснюється тиск: не йти на компроміси з іншою партією.

У багатопартійній системі існує конкуренція більш ніж двох політичних партій, основною її перевагою є максимальне представництво різних соціальних прошарків, інтересів, поглядів через політичні партії, котрі між собою конкурують. Насамперед, це дає змогу активним членам суспільства створювати політичні партії та брати участь у виборах, просуваючи свої групові інтереси.

Також позитивним аспектом є те, що присутність декількох політичних партій в державі може привести до просування демократії та забезпеченню дотримання урядом демократичних принципів, як то прозорості, підзвітності, політичної терпимості, рівності тощо. Так що багатопартійність заохочує або

просуває демократію. Оскільки багато політичних партій наполягають на демократії.

Звичайно, багатопартійна система має й недоліки, пов'язані з “підводними каменями” та труднощами коаліційних урядів. Оскільки у даній системі коаліційна політика насичена більш сварками, переговорами, примиреннями між собою, що зрештою веде до нестабільності.

Хоча, тут варто відмітити те, що існують деякі багатопартійні системи, в яких зазвичай не формується коаліційний уряд, а тільки дві чи три партії мають значні шанси сформувати уряд. Як і в Сполученому Королівстві, тільки Консервативна партія, Лейбористська партія та ліберал-демократи мають мало шансів отримати достатньо місць для формування уряду (у ліберал-демократів було все-таки достатньо місць, щоб залишити свій слід у формуванні такого уряду). Так само уряди більшості дуже поширені в Канаді. Також Німеччина та Італія стали свідками багатопартійної системи коаліційного уряду.

Тож, дана система ефективно використовується у таких демократичних державах, як Німеччина, Данія, Італія, Іспанія, Португалія, Румунія, Швеція, Норвегія та ін.

Із плином часу вчені все більше переконувалися в тому, що кількісний підхід не описує повноцінно реалії функціонування партійних систем, відповідно до цього їх поділ на однопартійні, двопартійні, багатопартійні є недоречним.

У фундаменті більш загального поділу партійних систем лежать якісні критерії. Візьмемо до уваги, поділ на конкурентні системи та на ті, що певною мірою відділяють конкуренцію. Тут варто зазначити, партійна конкуренція – той необхідний елемент, що діє на саме функціонування партії, на її відносини між іншими.

Існує багато чинників, що обмежують таку конкуренцію, як то неможливість партії для здійснення керівництва або взагалі її відгородження. Як приклад, можна навести заборону на діяльність політичних партій у фашистській Німеччині.

Дослідники Дж. Паломбара та М. Вайнер представили свої критерії для поділу: “поділ систем на гегемонічні та змінні, на ідеологічні та прагматичні” [22].

У першому випадку, гегемоністська та система, у котрій довгий період займає провідну позицію одна партія. Змінна – та система, що піддається частій зміні партій. Як приклад, вже вищезгадана Великобританія.

Щодо другого поділу, то тут головний акцент на ідеологічні суперечності, а прагматична – навпаки. Як приклад, США [22].

Окремим пунктом варто також розглянути доробок Ж. Блонделя та Дж. Сарторі. Звертаючи увагу на певну односторонність попередніх підходів до типологізації партійних систем, кожен із них запропонував свій, так званий змішаний підхід, який би поєднував у собі найбільш доцільні критерії як кількісного, так і якісного підходу.

Тож, Ж. Блондель визначив наступні типи:

- двопартійна – дві основні політичні партії домінують у політиці держави (одна – партія більшості, друга – партія меншості). Як приклад, ВБ;
- дво-і-пів партійна – дві домінуючі партії не мають достатньо місць у парламенті, і як наслідок змушені формувати союз із ще одною, і така третя партія має значний коаліційний потенціал, що дає їй можливість постійно залишатися доповнювальною партією правлячої коаліції. Як приклад, Німеччина;

- багатопартійна з домінуючою партією – одна партія здійснює безпосередньо владу, та не має абсолютної більшості в парламенті. Дослідник вважає, що “...суть домінування веде до того, що ця партія хоча й не здобуває абсолютної більшості, однак володіє значно більшою силою в парламенті ніж інші партії” [42]. Наприклад, Італія до 1994 р.;
- багатопартійна без домінуючої партії – “...результати виборів близькі для кількох політичних партій, тому жодна з партій не є невід’ємною в процесі творення урядових коаліцій” [42]. Як приклад, Фінляндія, Бельгія.

Тепер перейдемо до наступного вченого, Дж. Сарторі. В його основоположній книзі (1976) визначені два виміри партійних систем як особливо важливі: кількість відповідних партій та ступінь ідеологічної поляризації. Дослідник вважав, що його типологія включає в себе найбільш важливі властивості для порівняння і концептуалізації партійних систем.

Дж. Сарторі звертає увагу на те, що крім електоральної сили партії, необхідно враховувати її парламентську силу (силу в місцях) та урядовий (коаліційний) потенціал партії [49].

Недоліком такої типології є те, що дана класифікація партійних систем. Що засновані на кількості партій та рівні поляризації, не враховує суттєві відмінності в рівні інституціоналізації й у тому, як партійна конкуренція функціонує в менш інституціоналізованих контекстах.

Дослідник виділяє:

- “однопартійна система;
- гегемоністська система;
- система з домінуючою партією;

- двопартійна система;
- система обмеженого плюралізму;
- система крайнього плюралізму” [49];

також дослідник виділяє атомізовану систему.

Знакове нововведення дослідника полягає в тому, що не використовується простий розподіл на двопартійні, багатопартійні системи, а розрізняються самі багатопартійні системи в залежності від ідеологічної дистанції між сторонами та напрямку конкуренції. Більше того, він показує різноманітність міжпартійних відносин в окремих типах систем, що дозволяє краще зрозуміти їх характер та особливості.

Щодо характеристики такого класу як система обмеженого плюралізму, то це: “...орієнтованість усіх функціонуючих у суспільстві партій на участь в уряді, ідеологічних розходжень між ними не існує” [49]. Далі система крайнього плюралізму: “...партії, що виступають проти існуючої суспільно-економічної та політичної системи; наявність двосторонньої опозиції, що характеризується тим, що розташовується по обидва боки від уряду...” [49].

Також атомізована система – це система, для якої характерно: “...наявність величезної кількості політичних партій, та їхня роль у політичному житті держави незначна” [49].

Отже, партійна система – це та політична арена, що складається з політичних партій та організованою складовою відносин між ними та іншими компонентами політичної системи суспільства. Загалом, можна дати коротке визначення даному терміну: це система відносин конкуренції та співробітництва між існуючими у конкретному суспільстві політичними партіями.

При типологізації партійних систем ученими використовуються кількісні, якісні, змішані підходи. Звичайно, кожен із них має сильні, слабкі сторони.

Класифікація суто за кількісними ознаками взагалом відображає відмінності між партійними системами, однак не розкриває таких якісних особливостей як міжпартійні відносини, ідеологічна дистанція між ними тощо. У свою чергу класифікація виключно за якісними критеріями є доволі перспективною, хоча у той же час дуже загальною. Вона ґрунтується виключно на ідеологічних засадах партій та характері міжпартійної боротьби, зовсім не беручи до уваги кількісний аспект. А представлена Дж. Сарторі концепція партійної системи як відмінного та складного атрибута політичної системи вважається найбільш вдалою та набуває центрального значення для порівняльної політики.

РОЗДІЛ 2

Особливості становлення партійних систем країн Центрально-Східної Європи

80-90-ті роки ХХ ст. для країн Центрально-Східної Європи відзначились значним перелаштуванням орієнтирів, яке було зумовлене падінням комуністичного режиму. Тому в центрі всіх змін досить чітко сформувалась наступна проблема – потреба у формуванні партійних систем нового типу. Звичайно, кожна країна мала свої особливості в її становленні. Розглянемо дану проблематику на прикладі Угорщини, Болгарії, Польщі, Словаччини, Румунії.

Звичайно, при аналізі становлення партійних систем даного регіону, необхідно враховувати соціально-політичні умови, в яких вони формувалися. Дослідниця М. Блинова зазначає, що США та західноєвропейські країни взяли до уваги даний регіон, оскільки в їхніх інтересах було поширення та закріплення демократичних цінностей з урахуванням ринкових перетворень. Створений в 1984 р. за рішенням Конгресу США Національний фонд у підтримку демократії у країнах Центрально-Східної Європи активно створював різні опозиційні структури: політичні партії, вільні профспілки тощо. До того ж вони отримували фінансову допомогу зі сторони США [4].

Країни Центральної та Східної Європи: Болгарія, Румунія, Чехословаччина, Польща, Угорщина та Німецька Демократична Республіка утворювали добре відомий “соціалістичний табір”. У даних країнах зберігалась формальна багатопартійність, провідна роль належала лише одній партії, як то: Соціалістична єдина партія Німеччини (Німецька Демократична Республіка), Польська об'єднана робітничка партія (Польща), Угорська соціалістична робітничка партія (Угорщина) та Комуністична партія Чехословаччини (Чехословаччина) тощо [17].

Соціально-політичні умови мали безпосередній вплив на елементи, що визначають нестабільність цих систем сьогодні, насамперед часті структурні зміни, слабка вкоріненість партій, низький рівень інституціоналізації та відсутність, так скажімо, адекватного суспільного прийняття їх дій. Також не варто забувати про правову сторону партійної системи.

Основні інституційні зміни у вищезазначених країнах відбувалися між 1989 і 1993 рр. Протягом цього періоду нові держави проголосили свою політичну незалежність, було прийнято нову конституцію або докорінно переглянуто існуючу конституцію. У червні 1991 р. Хорватія та Словенія стали незалежними від Югославії, у вересні 1991 р. колишній Радянський Союз визнав незалежність трьох країн Балтії. А розпад режиму Чехословаччини призвів до утворення Чеської та Словацької республік у січні 1993р.

Цікаво, що перші вільні після незалежності вибори були проведені лише в Польщі (1991) та Угорщині (1990), тільки в цих країнах уряд-засновник прийшов на посаду після установчих виборів. Усі інші країни пережили фазу, так скажімо, “інституційного переходу”, коли проводились вільні вибори та існували некомуністичні уряди до того, як держава стала незалежною, ну і звісно, фазу “інституційної консолідації”.

Починаючи з 1990-х до кінця 2003 року в одинадцятьох державах даного регіону було сформовано сімдесят три партійні уряди, звісно, що їх кількість та тривалість значно відрізнялися один від одного. Як от: найбільш нестабільні уряди Латвії та Румунії (десять та вісім урядів за десять років), Польщі (дев'ять), Естонії (вісім) та Литви (сім). А в Угорщині та Чехії тільки чотири уряди формувались понад десять років. Відповідно до цього, уряди двох останніх країн проіснували в середньому 2,7 роки. У Болгарії, Словенії та Словаччині партійні уряди проіснували 1,6 роки.

Якщо взяти до уваги, що демократична система була новою в Центрально-Східній Європі, то партійний уряд цих країн досить успішно працював на етапі “інституційної консолідації”. У середньому всі ці уряди проіснували 1,5 року, що набагато менше, ніж тривалість західноєвропейських урядів між 1950-1983 рр. [28].

Взагалі визнання політичних партій у східноєвропейських конституціях розпочалось у 1989 р., коли в Угорщині були внесені суттєві зміни до комуністичної Конституції 1949 р. Інші посткомуністичні демократії згодом наслідують їхній приклад. Тож, розпочнемо розгляд партійної системи із вже згаданої Угорщини.

Угорська партійна система почала формуватися наприкінці вісімдесятих років та була юридично сформована в процесі демократизації початку дев'яностих років, після перших вільних виборів навесні 1990 р.

Варто підкреслити, що в минулому десятилітті було зареєстровано понад 200 партій, хоча майже половини більше не існує, деякі просто перетворились у громадянські утворення.

Насамперед з'являються нові партії, такі як Угорський Демократичний Форум, Союз вільних демократів, Союз молодих демократів, відбувалося відродження так званих історичних партій, як то Незалежна партія дрібних господарів, Християнсько-демократична партія, Соціал-демократична партія Угорщини. Звичайно ж, “переодягання” партій комуністичного типу: Угорська соціалістична робітничка партія в Угорську Соціалістичну партію [33].

Саме такі партії як Угорський демократичний форум, Союз вільних демократів, Угорська соціалістична робітничка партія займали важливе місце в угорській партійній системі.

Саме ці партії, починаючи з парламентських виборів 1990 р., є партійним ядром угорської політичної системи. Формування уряду відбувається за “принципом маятника” – з перемінним формуванням парламентської більшості й уряду з представників то лівих, то правих партій [33].

Варто уточнити, що Угорська соціалістична робітничка партія, яка була правлячою партією в Угорщині, все ж виразила необхідність у змінах стосовно політичної ситуації в країні, точніше про такі зміни заявила її реформаторська частина.

Таким чином, можна сказати, що комуністи погодились на компроміс із опозицією. У результаті цього вдалось уникнути можливого загострення суспільно-політичної ситуації в країні в зв'язку з такою конфронтацією політичних сил. Тому, по суті, Угорщину можна розглядати як класичний приклад перехідної демократії, що характеризувалась, у першу чергу, мирним та поступовим перебігом.

Зрештою, варто також й підкреслити те, що саме Угорська Республіка, попри поступовість перехідного періоду, виявилась однією з перших країн центрально-східноєвропейського регіону, яка здійснила мирну трансформацію в демократію.

Можна виділити деякі особливості в становленні угорської партійної системи (період з кінця 180-х до 2010 року):

- поступове зменшення кількості партій через вибори, хоча Угорщина з самого початку мала досить концентровану партійну систему. Перший поворотний момент припав на 199 рік, коли дві провідні партії (Угорський демократичний форум та Альянс вільних демократів) втратили свої домінуючі позиції, а другий поворотний момент відбувся в 1998 році та призвів до біполярної партійної

системи між Угорською соціалістичною партією та Альянсом вільних демократів. Партії-переможці, як правило, отримували відносну більшість місць і формували коаліції;

- угорські партії були внутрішньо розділені, роздроблені, що часто спричиняло розкол партій;
- розподіл партій на лівих та правих, що став домінуючим принципом в подальшій угорській системі. Із жовтня 1989 року Угорська соціалістична партія заявила про себе як про соціал-демократичну партію. А альянс вільних демократів перейшов від ліберальної партії до правого боку партійного спектру, а згодом об'єднав інші праві партії, такі як Незалежна партія дрібних господарів, аграрних робітників та громадян, Християнсько-демократична народна партія та фракцію Угорського демократичного руху – в одну велику партію. Якщо говорити про довіру до угорських партій, то вона зазвичай була нижче десяти відсотків, тому, можна сказати, що угорська партійна система була одночасно міцною та слабкою, стабільною та неміцною;
- прослідковується постійне чергування урядів між лівими та правими на більшості виборів до 2006 року.

Варто відмітити такий аспект, як виборча волатильність. Як зазначає дослідниця С. Стойко: “це різниця між кількістю виборців, що голосують за конкретну партію впродовж кількох виборчих циклів; вона у свою чергу тісно пов'язана з поняттям партійної лояльності – наскільки часто політик змінює своє членство у партіях... саме в Угорщині він найменший серед інших країн даного регіону – 25,1” [29].

У контексті цього варто й згадати роль правих партій у входженні Угорщини в ЄС, про яку власне і зазначає Стойко. Мова йде про те, що саме

завдяки їхньому правлінню здійснювались остаточні заходи щодо членства в даній організації.

Розгляд сучасної партійної системи Болгарії варто розпочати із травневого перевороту 1934 року, що мав значні наслідки для стабільності демократії даної країни: був змінений політичний лад і режим, конституція, партії, демократичні права та свободи.

У загальній сукупності протягом 1879-1939 рр. у даній країні було проведено 30 виборів, а сам закон про вибори змінювався 27 разів. У міжвоєнний період опозиційна партія лише раз змогла виграти вибори.

У країні до 1989 року домінуючі позиції займали дві політичні партії: Болгарська комуністична партія та Болгарський землеробський народний союз – селянська партія, що вважалась однією з найстарших партій в Європі.

Як вважає А. Мілова, згідно з Конституцією Народної Республіки Болгарії 1971 році в країні склалася така політична система: “...Болгарська комуністична партія – Народні збори – Державна рада – Рада міністрів – місцеві народні ради – прокуратура [19].

Знову можемо спостерігати “ребрендинг” старих комуністичних партій: Болгарська комуністична партія – Болгарська соціалістична партія. А Болгарський землеробський народний союз у свою чергу розпався на два табори: стару БЗНС та новий БЗНС ім. М. Петкова (лідер хліборобів, репресований в 1947 році).

У 1990 році на політичній арені з'являються нові партії та громадські організації, такі як Екогласність, незалежна профспілка Подкрепа, незалежне об'єднання студентів тощо. У грудні 1989 року вони об'єдналися в Союз демократичних сил, а згодом й здобули перемогу на виборах. За їх ініціативи було скликано Велике народне зібрання та схвалено нову Конституцію

Республіки Болгарія: встановлювалось, що політичні партії є елементом політичної системи.

Як зазначає Л. Лясота: "... у Болгарії, незважаючи на інші "стартові позиції" для реформ, ніж в Угорщині, спостерігається аналогічна тенденція постійно зміни домінуючих концепцій трансформації держави" [17].

Також Болгарська соціалістична партія залишається однією з провідних сил у країні. Після парламентських виборів 2014 та 2016 року вона є другою по кількості фракцією в Народному зібранні Болгарії.

Щодо становлення партійної системи Польщі, то там до 1989 року на політичній арені домінували: Польська об'єднана робітничка партія, Об'єднана селянська партія та Демократична партія. Наступного року кількість партій збільшилась до 200, оскільки вийшов закон "Про політичні партії", заклавши основу багатопартійності.

Особливістю нової політичної системи Польщі стало утворення у вересні 1976 року Комітеті захисту робітників та утворення у вересні 1980 року партії громадського руху "Солідарності", що об'єднала опозицію в одну потужну організацію (спочатку діяла як профспілка робітників м. Гданська) [17].

Загалом, завдяки лояльності Польської об'єднаної робітничої партії сам процес лібералізації комуністичної системи проходив доволі спокійно. На цьому фоні спостерігалось поступове зародження опозиційних сил із загальнонаціонального руху "Солідарності", який був легалізований відразу після свого зародження.

Однак в подальшому, через низький поріг для реєстрації політичних партій та сам розкол "Солідарності" в 90-х рр. XX ст. сформувалася фрагментована партійна система. Як наслідок, 24 різномірні виборчі групи потрапили до національного парламенту після перших демократичних виборів.

Хоча, варто підкреслити, що провідною політичною силою в нових умовах стало об'єднання партій у вигляді умовного союзу демократичних лівих сил, більшість яких становила Соціал-демократична та центристська селянська партія [6].

Польський парламент зазнав значні переміни, коли Союз демократичних лівих сил втратив лідерство й на політичну арену вийшли: консервативна партія Право і справедливість, ліберальна Громадянська платформа. Нині продовжуються процеси об'єднання в коаліції ідеологічно близьких партій [18]. Тож, становлення партійної системи Польщі супроводжувалось високим напруженням правих та лівих.

В. Валецький відокремлює такі особливості становлення партійної системи Польщі (при цьому зазначаючи, що це в основному була нестабільна система):

- еволюція від багатопартійної системи (крайній плюралізм) до помірною плюралізму (вимірюється за допомогою індексу фракціонування);
- збільшення підтримки найсильніших політичних партій (збільшення так званого індексу агрегації);
- формування (принаймні на початковому етапі) основоположної осі політичного конфлікту між посткомуністичними та постсолідарними групами;
- організаційна нестабільність польських політичних партій – часті злиття, розколи, зміна партійних “вивісок” політиками;
- зміна стилю поведінки коаліцій тощо [6].

Говорячи про румунську партійну систему, то варто сказати, що з 1990 року вона характеризувалася конфліктом між двома основними блоками, лівими та правими аж до 2004 року.

Після падіння комуністичного режиму багатопартійна політика була запроваджена в Румунії шляхом грудневого закону 1989 року, виданого тимчасовими органами влади, що керували після Революції.

За перші чотири місяці 1990 року зареєструвалось близько дев'яноста партій, а більше третини увійшли до парламенту після перших виборів у травні того ж року, коли жоден виборчий поріг не застосовувався. Деякі з них, так звані “історичні” партії, наприклад, Національно-ліберальна партія або Національна селянська партія. Найбільшою “ новою ” партією була Фронт національного порятунку, що була сформована елітою, що захопила політичну владу після революції.

Варто відмітити, що партія Фронт національного порятунку зайняла міцну домінуючу позицію в партійній системі, зміцнивши свою владу над місцевою та центральною адміністрацією, набравши понад дві третини голосів на перших виборах.

Однак така скажімо відносна легкість формування партій та відсутність виборчого порогу в поєднанні з домінуванням Фронту національного порятунку, призвело до високого рівня роздробленості в партійній системі.

Таким чином, протягом трохи більше ніж десятиліття багатопартійної політики ставало все важче як сформувати нову партію, так і отримати представництво в парламенті, що створювало серйозні перешкоди для політичної конкуренції.

Та зрештою закони про партії 1996 та 2003 рр., а також введення виборчого бар'єру (згодом і збільшення його з 3 до 5%), постали тими інструментами “очищення такої плутанини”, спричиненої існуванням занадто великої кількості партій. Хоча закон 1996 року викликав деякі конституційні дебати та суперечки

між великими партіями, інший закон 2003 року отримав схвалення майже всіх великих партій.

Варто також додати, що такі зміни були ініційовані партіями правого крила, а саме Націонал-ліберальною партією, а не великою партією лівого крила, яку вважають спадкоємницею колишніх комуністів.

Посткомуністична партія Румунії, Соціал-демократична партія, займала й продовжує займати домінуючу позицію на політичній арені, і вибори 2016 року підтвердили це.

Досить цікаве становлення партійної системи Словаччини, що разом із Чехією складала єдину державу – Чехословаччину. Як відомо, у Чехословацькій федерації діяло 5 політичних партій, що вважається найбільшим числом серед східноєвропейських соцкраїн.

Розпочнемо розгляд із Словаччини. У кінці 80-х-на початку 90-х рр. на політичній арені з'являються різноманітні рухи, без політичного досвіду, для яких виступ проти режиму був особистим моральним вчинком, спрямованим проти контролю над суспільним життям. Можемо навести у приклад такий рух як “Рух за демократичну Словаччину” та ін. Варто зазначити, що найуспішнішою партією Словаччини між 1992 та 2002 рр. була саме ця партія .

Три інші давні партії йшли своїм корінням в опозицію до 1989 року та були створені ще до перших вільних виборів: націоналістична Словацька національна партія, Християнсько-демократичний рух та етнічні угорські партії, які згодом згуртувалися в партію мадярської коаліції.

Варто відмітити, що партійні організації були більш стабільними, ніж у тій же Польщі, та в основному для політичної арени даної країни характерні мінливі виборчі союзи й нові популістські партії: лівоцентристська “Смер” та правоцентристська “Альянс нового громадянина” [47].

Можна сказати, що становлення партійної системи Словаччини характеризувалося розпадом партій і постійним припливом нових популістських партій. Але що ще більш важливо, конкуренція між блоками все ще знаходиться в процесі становлення. На відміну від Польщі та Угорщини, партія старого режиму не змогла набути центральної ролі в партійній системі Словаччини.

Тож, як вірно відмічає Л. Лясота: “...відбувається характерна для країн Центрально-Східної Європи тенденція, яка полягає у поляризації партій за ідеологічною ознакою (праві та ліві)...” [17].

Після роз'єднання Чехословацької федерації провідні позиції на політичній арені займала Громадянська демократична партія. Спочатку вона діяла як рух, Громадянський форум, сформований на чеських землях під час Оксамитової революції 1989 року як засіб об'єднання політичної опозиції розрушити комуністичний режим Чехословаччини.

Знову як в інших країнах можемо бачити, починаючи з 1990-х років, розкол парламенту на лівих та правих: Комуністична партія Богемії і Моравії – проти ринкових перетворень Громадського форуму та його союзників по коаліції. Однак, коли на політичній арені з'явилася Чеська соціал-демократична партія, відбулося послаблення комуністів.

Даний момент можемо добре прослідкувати завдяки парламентським виборам весною 1996 року, коли у парламент пройшли тільки 6 партій. На першому місці була Громадянська демократична партія, далі – Чеська соціал-демократична партія, і третє місце - комуністи.

Чеська комуністична партія була єдиною комуністичною партією, що зберегла, так скажімо, ортодоксальну платформу та вижила як політично значуща, хоча й ізольована партія. Це стало очевидним після виборів 2002 року, коли чеські соціал-демократи вважали за краще правити з правоцентристськими

партіями в коаліції. Не маючи необхідності конкурувати з реформованими комуністами, “історичні” чеські соціал-демократи зайняли лівоцентристське положення.

Коли Чехословаччина увійшла в історію та національно-економічний поділ, що домінував у чехословацькій політиці, зник, соціал-демократи відіграли важливу роль у налагодженні соціально-економічної конкуренції між лівими та правими, виступивши головною альтернативою правоцентристській коаліції.

Як і в Угорщині, це означало, що конкуренція між двома відносно чіткими альтернативами стабілізувалася в другій половині 1990-х років.

Тож, головною характерною рисою чеського парламенту була своєчасна зміна правлячих коаліцій. У цілому, чеську партійну систему можна розглядати як консолідовану та стабільну з невеликою появою нових партій.

Ф. Шміттер та Т. Карл, виділяючи чотири основні форми переходу до демократії, стверджують, що Польща, Чехія, Угорщина, Болгарія зазнали, так званий “пактований перехід”, що “...складається в заключних рішеннях пактів, угод, в які виявляються втягнутими правлячі групи колишнього режиму, а також ті, хто був відсторонений від влади або взагалі не мав ніякої влади” [36]. Румунія зазнала демократизацію шляхом революції.

Тож, після панування комуністичного режиму в даному регіоні політичні партії можна класифікувати як:

- партії нового типу – незабаром після формування відбулися внутрішні розбіжності через відсутність узгодженості на рівні керівництва та політичні розбіжності, тому тут варто відрізнити партії старого та нового етапу. Партії старого етапу – “Солідарність” (Польща). Такі партії утворювалися з опозиційних рухів; часто ставали переможцями перших демократичних виборів (Угорський

демократичний форум), і відображали широкий спектр противників комунізму.

До таких партій можна віднести Словенську народну партію та Християнсько-демократичний рух у Словаччині. До нового етапу – Громадянська платформа (Польща), Словацький демократичний і Словацький християнський союз тощо;

- історичні партії – відновлені, “відроджені” партії, ті, що в основному існували в середині війни, але були заборонені в умовах комуністичного режиму. Як приклад, після Другої світової війни – Чеська соціал-демократична партія об'єдналася з тодішньою правлячою комуністичною партією;
- посткомуністичні партії – існували в умовах комунізму як формально незалежні партії, та після 1989 року прагнули трансформуватися і знайти нову партійну ідентичність, звільнитися від “спадщини минулого”. Приклади: Соціал-демократична партія Республіки Польща, Селянська партія у Польщі, Угорська соціалістична партія;
- нереформовані (або лише частково реформовані) комуністичні партії: як приклад, комуністичні партії в Чехії та Словаччині;
- протестні партії – відкидають існуючі партії й спосіб правління, проводячи політику “чистих рук” і, можливо, також відкидаючи новий демократичний порядок. Наприклад, Угорська партія Справедливість і життя, Самооборона в Польщі.

Взагалом політичні партії даного регіону в процесі становлення багатопартійності пройшли шлях від контролюючих державою (у соціалістичний період) до їх сучасного відносно незалежного статусу, який був спричинений справді формуванням зрілості правового громадянського суспільства.

Варто відмітити той факт, що зі вступом ряду постсоціалістичних держав Центральної та Східної Європи до Європейського Союзу, появилася нова така тенденція в розвитку політичних партій, що проявилася на виборах до Європарламенту 2004 року, як об'єднання однойменних партій в рамках ЄС (тобто поява партій нового, міждержавного типу), яку можна скоріше назвати європейською регіоналізацією політичних партій.

Отже, партійні системи у країнах Центрально-Східної Європи являють собою системи суспільства перехідного періоду із властивими рисами та особливостями. Їх становлення розглядається з позицій демократизації та консолідації. А основні інституційні зміни відбулися в цьому регіоні між 1989 та 1993 рр. За цей час була проголошена політична незалежність держав, як то розпад режиму Чехословаччини призвів до заснування Чеської та Словацької республік у січні 1993 року. Усі країни прийняли нову конституцію або докорінно переглянули існуючий текст.

На початковому етапі становлення партійних систем даного регіону спостерігалася бурхливе зростання кількості політичних партій, протистояння прихильників та противників старого режиму, а згодом й взагалі розкол антикомуністичних партій, що сформували нестабільні коаліційні уряди, також можемо бачити загострення соціальних конфліктів ринкового переходу. “Колишні” комуністичні партії залишалися довгий час домінуючими на політичній арені даного регіону, тому для всіх країн (крім Чехії) характерно реформування комуністичних партій, розмежування на дві частини та виділення з їх середовища реформаторського крила – соціалістичних партій. А такі соціально-політичні умови як постійні структурні зміни, слабка вкоріненість політичних партій, низький рівень інституціоналізації, саме правове середовище залишили свій слід і визначають нестабільність цих систем й на сьогодні.

РОЗДІЛ 3

Специфіка функціонування партійної системи в Україні

В Україні епоха радянської політичної влади офіційно закінчилася в 1991 році. Україна придбала можливість підібрати новітню парадигму формування, пов'язану з виникненням багатопартійної системи. У 1990 році переважна роль Комуністичної партії Радянського Союзу була скасована, а поправки до Конституції легітимізували формування громадських об'єднань, партій та рухів.

Уже в 1988 році були створені, наприклад, Українська народно-демократична партія, Народних рух України, Українська республіканська партія, крім того, формувалися громадські об'єднання: Партія зелених України; через розкол в партії України – Партія Демократичного Відродження України, Українська аграрно-демократична партія. До закінчення 1990-х років простежувався “бум” у формуванні нових партій.

Для того, щоб більше дізнатися про становлення партійної системи України, необхідно розглянути, так скажімо, рубежі її становлення. Однак, до сьогодні це завдання залишається дискусійним питанням серед дослідників, так як та чи інша періодизація вважається в кінцевому результаті відносним питанням та знаходиться в залежності від того, яку тезу та аспект покладено в її основу.

Проаналізувавши президентські, парламентські, місцеві вибори, можна підняти питання, що стосується парламентсько-президентського виборчого періоду. Як зазначається, виборчий період або ж електоральний цикл – це траєкторія формування суспільно-політичної концепції в проміжок від одних виборів до інших, що зображують істотні високоякісні зміни політичної системи, або окремих її компонентів, які з'являються за підсумками виборів.

Варто зазначити, що джерельною базою виділення циклів служить динаміка партійної системи. Безпосередньо за підсумками парламентських виборів на початку виборчого циклу виникають параметри партійної системи, що працюватимуть аж до його завершення.

Але, беручи до уваги положення Президента України в системі загальнодержавної влади, розмір його можливостей та елементів впливу на внутрішню політику держави, для України вихідним пунктом відліку виборчого циклу можна взяти і президентські вибори.

Згідно з підсумками президентських виборів змінювалася модель управління, формувалися нові партійні структури, що певний період домінували на політичній арені України. Тож, періодизація виглядатиме таким чином: перший період – 1991-2004 рр., другий період – 2004-2014 рр., і останній – починаючи з 2014 року. Безпосередньо в цьому контексті розглянемо становлення партійної системи України.

Починаючи з 80-х-початку 90-х років в Україні спостерігається колективна політична течія за демократизацію. Насамперед, це пов'язують із створенням Народного Руху України. Він насправді став першим суспільно-політичним співтовариством, що публічно почало вести боротьбу за владу політичними способами.

Для першого етапу властиво:

- узаконення найвпливовіших партій – носіїв інших ідеологій (Комуністична партія України та Народний Рух України). Варто зазначити. Що КПУ в той час був великим з'єднанням лівих сил, що по-різному націлені на питання, що стосуються державності та демократії;

- активне наповнення суспільно-політичного простору партіями “брендового” виду (тобто, проголошення комуністичної, соціал-демократичної, ліберальної та інших ідеологій як основи суспільно-політичної діяльності та партійних програм).

Як помічає Ю. Шведа, партійна система України в той період мала всі властивості, що були притаманні атомізованій (мультипартійній) системі, і жодна з політичних сил ніяк не була спроможна виробити стійку більшість у Верховній Раді [34].

Дослідник також помічає, що гальмівний вплив на формування уявлення про значущість партійної системи в розвитку влади чинила домінуюча в тодішньому політикумі ідея “непартійного уряду”, відповідно до якої керівництво країни повинно було здійснювати тільки господарські функції. Дане невірне уявлення природи держави роботи перешкоджало розвитку політично відповідального уряду (тобто, такого уряду, який містить індивідуальний суспільно-політичний план та спирається на допомогу конкретних партій в парламенті) [34].

Центральними полюсами партійної системи були партії лівого спрямування (КПУ, СПУ), а також правого (НРУ, УРП), центристські партії за силою впливу істотно поступалися фланговим партіям.

Відповідно до підсумків парламентських виборів 1998 року партійна система знайшла характер трьох полюсності: “ліві-центр-праві”. Формування політичних партій відбувалося далі більшою мірою “зверху”. Насамперед, домінували партії, засновані з метою лобіювання інтересів бізнес-структур (політична партія Трудова Україна, політична партія Солідарність тощо).

Більшість партій оголошувала центристський курс свого плану розвитку. Також варто відмітити те, що істотний вплив на хід подій у партійній системі

мали відносини між президентом та суспільно-політичними силами, представленими у Верховній Раді. Були присутні й ідейні розбіжності серед лівих сил, що прагнули до повернення минулого ідеологічного політичного устрою.

Досить цікавими є судження Е. Вілсона та С. Бірча, які вважають, що в Україні, починаючи з 1991 року, сформувалася змішана партійна система, що включає в себе наступні складові:

- ідейну мотивацію та вертикальну репрезентацію інтересів;
- потреба репрезентації колективних інтересів, сприяє формуванню “віртуальних” партій, призначаються пристроєм конвертації економічного капіталу в суспільно-політичному середовищі й у зворотному порядку;
- прагнення скоротити виборчу здатність, змагаються груповим шляхом за формування “партій-спойлерів”;
- незначний суспільно-політичний популізм, радикалізм і т. д. [13].

А ось, описуючи тип партійної системи України після 1996 року, Ю. Шведа відмічає те, що на даний час можна відзначити риси переходу партійної системи України від атомізованої до системи поляризованого плюралізму. Дослідник виокремлює такі характерні даній системі особливості:

- присутність в спільноті політичних сил, які, так скажімо, ставлять під підозру або не бажають приймати законність наявної в державі системи (“правил гри”);
- присутність значної поляризації з-поміж наявних політичних сил, ідеологічної несумісності крайніх екстремістських течій політичного спектра;
- присутність двосторонньої опозиції;

- розвиток суспільно-політичного центру обумовлює тристоронній вид відносин в рамках політичної організації суспільства (“ліві”- “центр”- “праві”)
- наявність істотних відцентрованих процесів, радикалізм суспільно-політичної свідомості населення, помітний вплив різного року екстремістів на процес політичного життя в державі;
- переважання, так скажімо, недобросовісного суперництва, що передбачає обставину, коли політичні конкуренти змагаються між собою не шляхом створення та реалізації результативних проєктів, а роздачею потенційному електорату в основі своїх порожніх обіцянок та різного роду нездійснених планів тощо [35].

Таким чином, даючи оцінку першому проміжку формування партійної системи України, необхідно зазначити, що інституційна вимога функціонування партійної системи згідно з традиційними зразками, мала негативний характер, оскільки:

- президентсько-парламентська модель управління не сприяє зміцненню багатопартійності та формування сильних політичних партій; зрештою вона формує партійну систему, в якій відбувається домінування і сприяння в зміцненні однієї або двох партій, наближених до президента;
- змішана виборча систем в умовах української політичної практики не містить позитивного впливу на структуру партійного простору держави, тому що депутати-мажоритарники після входження в парламент або долучаються до президентської фракції, або підтримують її як “нефракційні”;

- негативно відображається на партогенезі недолік норм у Законі “Про політичні партії в Україні”, що стабілізують фінансування політичних партій;
- вимога трансформаційної течії не посилює партійну систему, тому що стадія демократизації, по суті, не закінчилася – й в суспільстві виникли помітні авторитарні й олігархічні віяння, що перейшли в активну фазу протистояння між владою та опозицією.

Другий проміжок – 2004-2-14 рр. – на хід створення нових партій та конфігурацію партійної системи впливали президентські вибори 2004 р., парламентські та місцеві вибори 2006 р., дострокові парламентські вибори 2007 р., президентські та місцеві 2010 р., парламентські вибори 2012 [2].

Суспільно-політичні дії, пов'язані з президентськими виборами 2004 р. суттєво змінили політичний рельєф та вид суспільно-політичних взаємин. Вибори та відомі події в центрі столиці надихнули до формування ряду суспільно-політичних партій, але вони більшою мірою формувалися в допомогу двох Майданів, як третя політична сила [2].

Істотний вплив на партійну систему України мало впровадження інституту парламентського об'єднання основної маси депутатів, локалізація можливостей керівника країни – як результат зросла роль суспільно-політичних партій та пов'язаних з ними організацій в прийнятті політичних рішень.

Варто зазначити, що впровадження нової моделі (тобто представництво від партій та блоків партій в сумарній основі з 3% виборчим бар'єром) зробило достатній вплив на подальше вдосконалення партійної системи. У першу чергу це дало поштовх на спрямованість розвитку органів влади різного ступеня, зросла роль партій, проте жорсткі списки надалі спонукали до зменшення ступеня довіри до партійної системи в цілому.

Одночасно з цим, необхідно виділити те, що вже після парламентських виборів 2006 року в Україні була сформована система, аналогом якої може бути парламентська система Німеччини (двоблокова система або трансформована двопартійність) [25].

Науковий діяч, Л. Ануфрієв, кажучи про характерні риси партійної системи за результатами виборів 2006-2007 рр., концентрує увагу на поляризації партійної системи. Він пропонує рішення, що полягає в здійсненні систематизації політичних партій на базі територіальної локалізації електорату, на яке вони мають вплив. Оскільки така відмінна риса партійної системи, на думку дослідника: "...вважається підсумком політизації та інституціоналізації наявних відмінностей між різноманітними ареалами держави та їх громадськістю..." [2].

Уже після тривалих інцидентів у таборі "помаранчевих сил" на президентських виборах 2010 року здобув перемогу В. Янукович. Це було поштовхом до нової стадії становлення партійної системи і привнесло значні зміни:

- виріс показник політичних сил, які підтримували на президентських виборах своїх фаворитів;
- знизилася важливість партій в політичній системі через скасування змін до Конституції 2004 року та лімітування владою обставин безперешкодної суспільно-політичної конкурентної боротьби;
- виникла спрямованість до зародження партії гегемона – партії регіонів;
- ослабли позиції партій, що створювалися в першій половині та середині 90-х рр. ХХ ст.

Затверджений владою прем'єр-міністра М. Азарова висновок про (тимчасове) зупинення ходу євроінтеграції та безжалісний силовий розгін мирної

акції протесту на Майдані в Києві, а також відмова президента України В. Януковича підписувати асоціацію про вступ до Європейського союзу, стало вагомою підставою для численного об'єднання людей в Києві, а пізніше й по всій території України для протиборства із системою тодішньої влади, яке пізніше набуло назву Революція Гідності. Тож, численні протести народу проти кримінально-авторитарної система Януковича, відомі як Революція Гідності, його втеча до Російської Федерації – стали початком новітньої стадії у формуванні справжнього українського суспільства та його партійної системи.

Третій проміжок – починаючи з 2014 року. З'явилася проблема, яка стосувалася впровадження урядового фінансування партій як методу надання найбільш результативного та демократичного формування партійної системи України.

Таким чином, у рамках антикорупційних подій в жовтні 2016 року Верховна Рада України прийняла Закон про внесення певних модифікацій до законодавчий актів України у зв'язку з попередженням про політичну корупцію та протидію їй. Даний закон запровадив державне фінансування партій, що набрали понад 3% на минулих виборах.

Варто зазначити, що суспільно-політичні активісти та організації вимагали прийняття даного закону, оскільки це дасть можливість збільшити прозорість діяльності партій та перемогти їх залежне становище від вузького числа приватних, так скажімо, “донорів”. Та ще в 2003 році дана проблема розглядалася в парламенті, однак так і не була вирішена.

Більше того, трансформації в партійній системі стали ще помітні в період позачергових президентських виборів, що відбулися 25 травня 2014 року. Уже в першому турі, отримавши практично 55% голосів, легко переміг колишній

опозиціонер П. Порошенко, якого ще пару місяців назад не розглядали серйозно навіть як кандидати на посаду президента.

Подібні зміни, безумовно, пояснюється тим, що все це протікало на тлі тодішніх подій, що дуже дискредитували колишніх керівників суспільно-політичних сил. Тимпаче вже відбувалися бойові дії на сході нашої держави. Безсумнівно, що все це зіграло на руку лідеру виборчих перегонів П. Порошенку, якого значна частина виборців підтримала даного кандидата як символу заощадження цілісності держави.

Варто відмітити також й те, що велика частина прихильників Партії регіонів та Комуністичної партії просто не зуміли віддати голос на виборах, так як проживали на території включеного Російською Федерацією у свій склад півострова Криму та на захоплених проросійськими бойовиками регіонах Донецької та Луганської областей.

Тож, можна сказати, що вищезазначені причини зробили президентські вибори 2014 року неповторними в історії України. Саме на цьому етапі можна спостерігати, як були відсторонені від влади й, по суті, зійшли з суспільно-політичної арени політичні партії (Партія регіонів, КПУ). Відбулися важливі зміни формату з числа політичних сил, що представляли новоспечену владу.

Відповідно до цього, на старті кампанії з позачергових виборів до ВР України 2014 року проєвропейська частина політичного спектра була представлена “старими” партіями (Батьківщина, Свобода), партіями, що були утворені в результаті відділення від уже наявних або злиття з ними (Народний фронт, БПП), а ще до того ж партіями, що були утворені безпосередньо в період Майдану (Правий сектор).

А вибори до місцевих рад 2015 року закінчили так званий “революційний електоральний цикл” та повністю закріпили форму партійної системи. Відмінною

їх властивістю була участь в них величезного числа регіональних та субрегіональних партій.

Варто зазначити, що в 2014-2015 рр. система збереглася двополюсною. Один полюс був презентований партіями парламентського об'єднання, як то БПП, Народний фронт, Батьківщина, Самопоміч, а інший – Опозиційним блоком. Число представників вельми правих політичних сил в парламенті зменшилася, “традиційні” ліві партії не були презентовані зовсім. Основні напрямки розподілу в партійній системі протікали між провладною коаліцією та опозицією, у першу чергу, на базі відношення до інциденту на Донбасі, до діянь уряду, націлених проти ФПГ, які підтримують опозицію, до процесів люстрації та декомунізації. Антисистемні партії після заборони діяльності КПУ зникли з політичної арени.

Однак у 2015-2016рр. обставини істотно змінилися. Головною умовою змін у партійній системі стала актуалізація суспільно-економічного соціального розподілу. Тому, партійна система України зберігала риси системи поміркованого плюралізму, а вже у квітні 2016 року відбулося перетворення “керівної формули”, а сама система почала розвиток у напрямі поляризації.

Значущою рисою української партійної системи вважається величезне число партій та суттєві коливання ідеологічних уподобань українського народу. Станом липень 2015 року вели активну політичну діяльність 242 чинні політичні партії, а з 1990 по 2012 рік – було зареєстровано 260 партій, більшість з яких взагалі припинили свою діяльність та пропали з політичних радарів в державі. А станом на червень 2017 року в партійній системі України існував “політичний центр” у вигляді об'єднання БПП та Народного Фронту та невеликої кількості “груп впливу”, що трактували свою політичну діяльність як опозиційну до дій уряду.

А 2019 став роком конструктивного та радикального оновлення політичної системи в Україні, мав ознаки менш насильницького характеру, проте був масовим. Партія Слуга народу на парламентських виборах отримала цілих 124 місця відповідно до партійних списків та 130 відповідно до мажоритарних округів.

Вперше в українському парламенті склалася монобільшість з однієї політичної сили. Дане ж дійство говорить про те, що вони мають всі повноваження та важелі впливу для того, щоб голосувати за будь-які законопроекти, розпорядження та поправки, за винятком змін до Конституції – для цього необхідно володіти вже 300 голосами.

Центр Разумкова в “Партійна система України після 2019 року” вдало зазначив щодо цього: “...на старті електорального циклу 2019 р. партійна система України мала ознаки плюралістичної з тенденцією до поляризації і була представлена двома партіями правлячої коаліції, а також багатьма опозиційними партіями різного спрямування” [37]. І особлива її риса в тому, що знову ж таки панував: “давній, хронічний дефіцит довіри до владних інститутів, діючих політичних партій і політиків” [37].

Зрештою в Україні досі немає належного законодавчого регулювання виборчих кампаній, так і інституціональної партійної системи. Партії ще не виконують свою функцію “агрегаторів” соціальних інтересів, і як наслідок гальмується політичний, економічний та соціальний розвиток України.

Хоча, варто відмітити, що зміна режиму в 2013-2014 рр. дала поштовх для більш глибокої демократизації української політики, та рівень інституціоналізації її провідних партій, а також партійної системи в цілому залишається низьким.

Історичні події 2014 року маргіналізували, принаймні частково, екстремістські партії та зменшили регіональний розкол серед електорально активних виборців. Проте, звісно, більшість недоліків залишаються в силі, деякі навіть посилилися. Більш того, це на сталося на тлі того, що станом на початок 2016 року у значній мірі збереглися механізми хабарів та, так скажімо, “відкатів”, що підривають всю соціальну, у тому числі партійну систему України.

Практично всі без винятку партійні системи Європи перебувають у стадії значних трансформаційних процесів. У державах Західної Європи зміни стосуються, у першу чергу, їх ідейної основи, а також законодавчої процедури. Для держав Східної Європи більш властиві зміни у сфері організаційного компонента політичної системи. Україна може бути зацікавлена в дослідженні двох даних течій розвитку багатопартійності. З цієї причини, Україні дуже важлива практика політичних змін держав Центрально-Східної Європи, оскільки вимоги, в яких, знаходяться рішення цієї проблеми, вкрай схожі.

Таким чином, інституціоналізація партійної системи України – тривала процедура, яка тою чи іншою мірою може займатися не по своїй волі “саботуванням” демократичного формування держави.

Українська партійна система переживає брак інституціоналізації, чому й свідчить ряд факторів та умов: інституційних, організаційних, громадських, політичних – усі вони без винятку заважають інституціоналізації як окремих партій, так і партійної систему в цілому.

Отже, партійна система України перебуває лише на стадії генезису, а значить, заявляти про закріплення чітких рамок функціонування партій завчасно не варто. З метою подальшого стійкого та міцного формування держави згідно європейському вектору принципово важливо і має під собою істотну основу, якій потрібно надати “ковток свіжого повітря”, щоб партійна концепція мала

потужний “центр” та була в змозі взяти відповідальність за функціонування, у тому числі за її подальші кроки. Крім того, варто зазначити те, що виникла все-таки багатопартійна система з дрібними партіями. І що з нею буде надалі, залежить лише від зміни моделі державного управління та від того, як же буде здійснене суспільно-політичне перетворення.

ВИСНОВКИ

При розгляді теоретичних засад партійних систем було проаналізовано безліч їх інтерпретацій в якості як і їх сутності, так і класифікацій, ключових моментів їх функціонування. Було відмічено, що сучасний науковий дискурс включає досить широкий спектр визначень щодо змістовної наповненості партійних систем, тому, в якості проведеного аналізу в контексті нашого дослідження можна зазначити комплексне визначення цього терміну, яке включатиме в себе всі аспекти сутнісної складової, тим самим, буде об'єднувати всі точки зору стосовно тлумачення партійних систем у вигляді єдиної форми. Тож, партійна система – це одна із структурних складових політичної системи, яка проявляється у відносинах політичних сил, які або представлені в парламенті, або мають ціль представництва в ньому, функціонують в державі на основі відповідної організаційної моделі в межах конкретного політичного режиму, формуючи динамічний політичний інститут, що включає в себе зміни ролей цих сил на політичній арені.

Щодо типологізації партійних систем, то визначено, що загалом більшість учених, досліджуючи становлення партійних систем, користуються кількісними, якісними або змішаними критеріями. Було з'ясовано, що типологія, яка міститиме як і якісний, так і кількісний критерій при визначенні партійних систем буде найбільш вдалою та розкриватиме всі тонкощі партійних систем з мінімальною ймовірністю на похибку при визначенні їх характеристик. У контексті даних міркувань сюди вдало підходить концепція партійної системи за Дж. Сарторі.

Дослідивши особливості становлення партійних систем у країнах Центрально-Східної Європи, а саме у таких як: Угорщина, Болгарія, Польща, Словаччина та Румунія, було виокремлено наступне: всі вони мають одну спільну рису – формування під впливом суспільства перехідного періоду із набуттям рис демократизації та консолідації. Були окреслені та детально

проаналізовані інституційні трансформації та визначений загальний історичний проміжок для них – із 1989 до 1993 років, а самі партійні системи на початковому етапі характеризувались стрімким зростанням кількості політичних партій, появою протистояння між новими політичними силами та прихильниками старого режиму, які досить довго залишалися домінуючими на політичній арені даного регіону.

Проаналізувавши специфіку функціонування партійної системи України, було з'ясовано, що вона в якості своє передумови, базувалась на наступних соціально-політичних умовах, а саме, на слабкій вкоріненості політичних партій та на низькому рівні інституціалізації. Було зазначено, що на першому етапі свого становлення партійна система України характеризувалась узаконенням найвпливовіших партій та активним наповненням суспільно-політичного простору партіями “брендового типу”. Хоча, безумовним фактом, з яким ми погодились, було те, що партійна система України на початковому своєму етапі мала риси атомізованої системи, яка згодом змінилась системою поляризованого плюралізму. Було доведено, що для партійної системи України, яка перебуває на стадії свого генезису, є виправданим відсутність чітких рамок у функціонуванні партій. До того ж, поява стійкого та міцного європейського вектору є принципово важливим моментом, який був чітко розписаний у нашому дослідженні в якості формування суспільно-політичних партій за допомогою двох Майданів як подальшої істотної основи, що стала вирішальною для наступних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрощук І. М. Еволюційні умови та особливості формування партій та партійної системи в Чехії [Електронний ресурс] / Панорама політичних студій // 2017. – Випуск 14. – Режим доступу до ресурсу: <http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/4137/1/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%BE%D1%89%D1%83%D0%BA%20%D0%86.%D0%9C..pdf>
2. Ануфриев Л. А. Партийная система Украины: особенности развития Украины [Електронний ресурс] / Л. А. Ануфриев // Вісник Одеського національного університету. – 2008. – Том 13. – Вип.5: Соціологія і політичні науки – С. 570. – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/1635/1/%D0%92%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9E%D0%9D%D0%A3%20%D0%A1%D0%BE%D1%86%20%D1%82%2013%20%D0%B2%D1%8B%D0%BF%205.569-577%2B.pdf>
3. Бекешкіна І. Партийна система України після Майдану: регіональні особливості в умовах незавершеної трансформації / І. Бекешкіна, О. Сидорчук // Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / О. Гарань, І. Бекешкіна, І. Бураковський, М. Золкіна, Р. та ін. Кермач. – Київ : Стилос, 2017. – С. 128.
4. Блинова М. А. Социал-демократизация коммунистических партий Центральной и Восточной Европы на рубеже XX-XXI вв.: предпосылки и перспективы [Електронний ресурс] / М. А. Блинова. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/pep/2019/5/politics/blinova.pdf
5. Боднар В. Партийна система Угорської республіки / В. Боднар, Я. Томко // Науковий вісник Ужгородського національного університету /

- Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2006. – С. 188-193. – (Політологія, соціологія, філософія ; Вип. 4)
6. Валецький М. Партиїні організації в Польщі (1989–1999 рр.) / М. Валецький // “Часопис ПАРЛАМЕНТ”. – 2001. – № 5. – С. 47
  7. Вятр Е. Й. Социология политических отношений [Електронний ресурс] / Пер. с польского // Под ред. и с предисл. Ф.М. Бурлацкого. – М.: Прогресс, 1979. - 463 с. – Режим доступу до ресурсу: <https://sci-lib.biz/gosudarstva-prava-teoriya/vyatr-sotsiologiya-politicheskikh72574.html>
  8. Гончаренко Н. І. Партиїна система України: етапи становлення, перспективи розвитку [Електронний ресурс] / Н. І. Гончаренко // Соціально-економічні, політичні та гуманітарні виміри національного та місцевого розвитку : зб. наук. ст. учасників другої Всеукр. наук.-практ. конф. / Полтава – 2020. – С. 159-165. – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/14380>
  9. Данилюк І. Еволюція партійних систем країн Центрально-Східної Європи [Електронний ресурс] / І. Данилюк // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. - 2013. - Вип. 6-7. – С. 224-230. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Polit_2013_6-7_40
  10. Древаль Ю. Парламентські партії (політичні партії, політичні системи і парламентаризм) / Ю. Древаль // Грані. – 2003. – № 4. – С. 129
  11. Дюверже М. Политические партии [Електронний ресурс] / Пер. с франц. — М.: Академический Проект, 2000. – С.538 – Режим доступу до ресурсу: <http://pavroz.ru/files/duvergerparties.pdf>
  12. Ковальчук В. Теоретико-методологічні засади вивчення політичних партій // Студії політологічного центру “Генеза”. – 1995. – № 2. – С. 74.
  13. Конончук С.Г. Партиїна система України: ідеологічний вимір / Світлана Конончук, Олег Ярош; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: [Агентство "Україна"], 2010 – С. 76

14. Кочетков А. Политические партии и партийные системы [Электронный ресурс] // Вестник МГУ. Серия 12. Политические науки. – 1998. – № 6. – С. 135. – Режим доступа до ресурсу: <https://istina.msu.ru/profile/KochetkovAP/>
15. Кремена В.І. Партийна система України та традиційні типології політичних партій // Вісник Дніпропетровського університету : науковий журнал / Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. – Дніпропетровськ, 2015. – С. 98-104. – (Серія: Філософія. Соціологія. Політологія ; № 3 (25)).
16. Лебедюк В. Типологія партійних систем: минуле та сьогодення [Електронний ресурс] / В. Лебедюк // Політичний менеджмент. - 2013. - № 59. - С. 60-69. - Режим доступа до ресурсу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/lebeduk_typologia.pdf
17. Лясота А. Є. Особливості посткомуністичних трансформацій партійних систем країн Центральної та Східної Європи [Електронний ресурс] / А. Є. Лясота // Політикус : наук. журнал. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/10363/1/Liasota.pdf>
18. Меркотан К. Трансформація європейських партійних систем: уроки для України [Електронний ресурс] / К. Меркотан // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3 – С. 147–159. – Режим доступа до ресурсу: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/8849>
19. Мілова М. Партийна система Болгарії в контексті сучасних європейських тенденцій // Політичний менеджмент : український науковий журнал / Український центр політичного менеджменту. Ін-т політики і етнонаціональних досліджень НАНУ. – Київ, 2008. – № 4. – С. 88-100
20. Монолатій І. Конфігурація партійних систем країн Східної і Центральної Європи: трансформація соціал-демократії та демократичної лівиці / І. Монолатій // Вісник Прикарпатського національного університету. Політологія. – 2006. – Вип. I – С. 67–75.

21. Назаров М. С. Кількісні та якісні підходи до типологізації партійних систем [Електронний ресурс] / М. С. Назаров // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології. - 2014. - № 1111, вип. 26. – С. 42-46. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPPO_2014_1111_26_10
22. Науменко О. Проблеми трансформації партійних систем в пострадянських країнах: партії та партійні системи [Електронний ресурс] / С. 415 – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mip.org.ua/partii.htm>.
23. Ніколаєць К. Партійна система радянської держави другої половини ХХ ст.: українська історіографія // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2010. – С. 16-19. – (Історія; Вип. 103).
24. Обушний М. Партійна система країн Європейського Союзу в цивілізованому поступі українства // Українознавчий альманах / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2012. – Вип. 8. – С. 25-27
25. Остапець Ю., Шелемба М. Порівняльний аналіз еволюції партійних систем. України та Румунії [Електронний ресурс] / Регіональні студії. 2017. №11. С. 29-36. – Режим доступу до ресурсу: http://www.regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/11/11_2017.pdf#page=29
26. Пальшков К. Є. Посткомуністична трансформація партійних систем країн Центрально-Східної Європи [Електронний ресурс] / К. Є. Пальшков // Політологічні записки. – 2012. – № 6. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_47
27. Приходько Л. А. Политические партии постсоциалистических государств Центральной и Восточной Европы: становление и развитие многопартийности [Електронний ресурс] / Л. А. Приходько // Право и демократия. Вып. 16. – Минск : БГУ / Белорус. гос. ун-т, 2005. – С. 101-116. – Режим доступу до ресурсу:

https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/19933/1/9_%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%8C%D0%BA%D0%BE.pdf

28. Романюк А. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз [Електронний ресурс] / А. Романюк, В. Литвин, Н. Панчак-Бялоблоцька. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 462 с. – Режим доступу до ресурсу: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/LytvynRomaniuk_V4CEE.pdf
29. Стойко О. Децентралізація в країнах Східної Європи / О. Стойко // Держава і право: Збірник наукових праць : Юридичні та політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – Вип. 30. – С. 755–760.
30. Татай Е. О Динаміка розвитку формальної політичної участі в Україні в період 2014-2019 років [Електронний ресурс] / редак. кол. Нагоняк Т. Л., Польовий М. А., Скопова О. І. // Політичне життя. – 2021. – №1 – С. 41-52. – Режим доступу до ресурсу: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/9771>
31. Фісун О.А. Партийна система України після парламентських виборів - 2012: аналіт. доповідь / [Фісун О.А., Поліщук О.С.] ; за заг. ред. О.А. Фісуна ; Регіон. філ. Нац. ін-ту стратег. дослідж. у м. Харкові. – Харків : Золоті сторінки, 2012. – С.115
32. Череватий С. Партийна система України: прогресивні тенденції з регресивним підтекстом // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації : український науковий журнал / Ун-т "Україна" ; Всеукр. асоціація політичних наук. – Київ, 2010. – № 1. – С.30
33. Черленяк І. І. Особливості парламентської виборчої системи Угорщини [Електронний ресурс] / І. І. Черленяк. // Стратегічні пріоритети. – 2007. – 4 (5). – Режим доступу до ресурсу: https://www.libr.dp.ua/text/sp2007_4_6.pdf
34. Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем. – Львів: Тріада плюс, 2004. – С. 405

35. Шведа Ю. Трансформації партійної системи в контексті трансформації політичної системи в Україні // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Збірник наук. праць. – Львів: Вид-во Національного університету "Львівська Політехніка", 2007. – № 19. – С. 166.
36. Шмиттер Ф. Процессы демократического транзита и консолидации демократии [Електронний ресурс] / Полис, 1999. №3 С. 31; – Режим доступу до ресурсу: <https://mgimo.ru/files/31076/31076.pdf>
37. Якименко Ю. Замятін, Биченко А., Міщенко М., Розумний О., Стецьків А. “Партійна система України після 2019 року: ключові особливості та перспективи подальшого розвитку” [Електронний ресурс] / Центр Разумкова // К. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_part_sistem.pdf
38. Якименко Ю. Партійна система України у 2010-2015 рр.: зміни, тенденції, перспективи еволюції // Держава і право: збірник наукових праць / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – (Серія "Політичні науки"; вип. 68). – Київ, 2015. – С. 181-193
39. Якименко Ю. Партійна система України у 2015-2016 роках: тенденції еволюції / Держава і право: збірник наукових праць / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2016. – С.128.
40. Bakke E. Patterns of Stability: Party Competition and Strategy in Central Europe since 1989 [Electronic resource] / Elisabeth Bakke, Nick Sitter// Party Politics. – 2005. – Vol. 11. – No. 2. – P. 243–263. – Access mode: <https://doi.org/10.1177%2F1354068805049779>
41. Bértoa F C. Parties, regime and cleavages: explaining party system institutionalisation in East Central Europe [Electronic resource] / F Casal Bértoa. East European Politics 28 (4), 2012. – Access mode: https://www.academia.edu/19720576/Parties_regime_and_cleavages_explainin_g_party_system_institutionalisation_in_East_Central_Europe

42. Blondel J. Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies [Electronic resource] / Jean Blondel // Canadian Journal of Political Science. – 1968. – Vol. 1. – No. 2. – P. 180–203. – Access mode: <https://www.jstor.org/stable/3231605>
43. Bozoki A. The Communist Successor Parties of Central and Eastern Europe [Electronic resource] / Andras Bozoki, John Ishiyama. – M.E. Sharpe, 2002. – 501 p. – Access mode: <https://www.routledge.com/The-Communist-Successor-Parties-of-Central-and-Eastern-Europe/BozokiIshiyama/p/book/9780765609861>
44. Hanley, SL. Dynamics of new party formation in the Czech Republic 1996-2010: Looking for the origins of a 'political earthquake' [Electronic resource] / June 2012 East European Politics 28(2). – Access mode: https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1343359/2/Main_Text_%28Revised_November_2011_%29_Dynamics_of_new_party_formation_in_the_CR.pdf
45. Kostyantyn Fedorenko, Olena Rybiy, and Andreas Umland, “The Ukrainian Party System before and after the 2013–2014 Euromaidan” [Electronic resource] / Europe-Asia Studies - Volume 68, 2016. – Access mode: <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1174981>
46. Lišková N. The Political Party System and Democracy in the Slovak Republic [Electronic resource] / 2013. – P. 70. – Access mode: https://www.academia.edu/5004466/The_Political_Party_System_and_Democracy_in_the_Slovak_Republic_The_Political_Party_System_and_Democracy_in_the_Slovak_Republic
47. Łukasz Danel / 25 lat kształtowania się polskiego systemu partyjnego : teoria i praktyka [Electronic resource] / - W: Zeszyty Naukowe / Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie. [Nr] 921 (2013), s. 35-53. – Access mode: file:///C:/Users/admin/Downloads/699-1046-1-SM.pdf

48. Marco L. Party System Change, The European Crisis and the State of Democracy [Electronic resource] / Abingdon: Routledge, 2019, p. 338. – Access mode: file:///C:/Users/admin/Downloads/9781315147116_previewpdf.pdf
49. Sartori G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis, Volume I by Giovanni. Sartori [Electronic resource] / Cambridge, Cambridge University Press, 1976. 370 pp. – Access mode: <http://www.giovannisartori.it/en/pubblicazioni/parties-and-party-systems-a-framework-for-analysis-2/>
50. Sitter N. Cleavages, party strategy and party system change in Europe, East and West [Electronic resource] / N Sitter. Perspectives on European Politics and Society 3 (3), 425-451, 2002. – Access mode: <https://doi.org/10.1080/15705850208438844>